

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi
Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy

Araştırma Makalesi | Research Article
Kaygi, 24 (2), 896-922.

Makale Geliş | Received: 03.04.2025
Makale Kabul | Accepted: 23.05.2025
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.09.2025
DOI: 10.20981/kaygi.1669809

İlyas KOÇAK

Doktora Öğrencisi | Ph.D. Candidate
Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, TR.
Bursa Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bursa, TR.
ORCID: 0000 0002 8900 060X
ilkocak@yahoo.com

Türkiye’de İdeolojiye Zizek Gözüyle Bakmak

Öz: Bu çalışma, son iki yüzyıldır karşı karşıya kaldığımız ideoloji olgusunun geçirdiği evreleri ve günümüzde kazandığı içeriği araştırmayı, Slavoj Zizek’in ideoloji anlayışı ve eleştirisinin Türkiye için geçerliliğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu maksatla ideolojinin ortaya çıkışından başlayarak kısa bir tarihçesi verilmiş, amaçları, araçları ve yöntemleri hakkında ipuçları oluşturabilecek, bazı kullanımları üzerinde durularak özet bilgiler aktarılmıştır. Zizek, ideolojiyi iş üstündeyken gözlemleyen ve üzerinde düşünen, söyledikleri kitleler tarafından merakla takip edilen çağdaş bir filozof olduğu için tercih edilmiştir. İdeolojiyi müzik, sinema özellikle Hollywood filmlerinden yararlanarak renkli bir şekilde eleştirir. Zizek’in tespit ve eleştirilerini Türkiye tarih ve kültüründen örneklerle anlamaya çalışmak Türkiye’deki ideoloji/ler hakkında farkındalık oluşturabilir ve bu konuda başlayabilecek verimli tartışmalara katkıda bulunabilir. Bunu yaparken sosyolojik değil felsefi bir sonuca ulaşılması amaçlandığından, toplulukları muhatap almasına rağmen ideoloji hakkındaki bu çalışmanın her aşamasında toplum değil birey düzeyinde kalınmıştır.

Toplumsal hayatı kolaylaştırmak, iletişimi hızlandırmak gibi faydalarına rağmen insanın kendi seçimlerini yapamamasına hatta bu bağımlılığının farkında bile olamamasına neden olan ideolojinin her yönüyle anlaşılması, dezavantajlarının ortadan kaldırılması, en azından azaltılması için çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Slavoj Zizek, Birey, Özgür Seçim, Özgür İrade

Looking At Ideology in Türkiye Through Zizek’s Perspective

Abstract: The purpose of this study is to examine the stages that the phenomenon of ideology, which humanity has been facing for the last two centuries, has undergone and the content it has acquired today, while discussing the validity of Slavoj Žižek’s understanding and critique of ideology in the Turkish context. For this purpose, a brief history of ideology from its origins has been presented, along with summarized information on its aims, tools, methods, and certain

applications that may provide clues to its functioning. Žižek has been chosen as the focus of this study because he is a contemporary philosopher who critically examines ideology in practice and whose insights attract considerable public interest. He critiques ideology in an eloquent manner by drawing on music, cinema, and notably, Hollywood films. Attempting to understand Žižek’s diagnoses and critiques through examples from Turkish history and culture may raise awareness of ideology/ideologies in Türkiye and contribute to constructive debates on the subject. Therefore, the aim is to reach a philosophical rather than a sociological conclusion; thus, the study focuses on the individual level rather than society, even though ideology itself addresses communities. Although ideology offers certain advantages — such as enabling social life and enhancing communication — it simultaneously restricts individuals’ capacity to make autonomous choices, often concealing this dependency from them. Thus, a comprehensive understanding of ideology in all its dimensions is essential to mitigate, if not completely eliminate, its adverse effects.

Keywords: Ideology, Slavoj Žižek, Individual, Free Choice, Free Will

Giriş

İnsan topluluklarının aynı gelecek umudu ile ortak/uyumlu hareket etmelerini sağlayarak, toplumsal yaşamı mümkün kılacak mana ve değerler üreten ideolojinin, herkesin, tam olarak mutabık olduğu bir tanımı yoktur. Kullanım tarzı, araçları ve sonuçları apaçık gözler önünde olmasına rağmen, belirsiz (tanımsız) kalabilen ideoloji; çok değişik maksatlarla kullanıma açık, tekinsiz bir kavramdır.

Devletten (gerek içe ve gerek dışa yönelik) başlayarak, her seviyede topluluğun bir ideolojiye ihtiyaç duyduğu günümüzde, ideolojinin ne olduğunun (ve ne olmadığıнын) anlaşılması önemlidir. İdeolojinin imkanlarından yararlanmak özellikle özgürlük, demokratiklik, azınlık hakları gibi bazı konularda olumsuzluklar ile karşı karşıya kalınmasına neden olabilmektedir. Bir de her şey gibi ideolojinin de kötüye kullanılması tehlikesi vardır: Her ikisinden de sakınmak ideolojinin ne olduğunun, hangi yöntem ve araçlarla iş gördüğünün bilinmesi ile mümkündür.

İdeolojinin anlaşılabilmesi için öncelikle hangi insanî-toplumsal imkân ve özellikleri kullandığının, etkin olabilme, işlev gösterebilme mekanizmasının tam olarak bilinmesine bağlıdır: Ayrıca ideolojinin zaman içinde ve farklı topluluklarda görünüşleri ile metot ve araçlarındaki değişiklikler de önemlidir. İdeoloji hakkındaki güncel tartışmalar ideolojinin günümüzde hangi amaçlara hizmet ettiği sahip olduğu gelişmiş araçlar ve yöntemlerle ilgili bilgilenmeye katkı sağlayabilecektir.

İdeoloji ile ilgili olarak Türkiye’de görülen tartışmalar ve harcanan düşünsel mesai, büyük oranda belirli ideolojilerin faydalılığı-zararlılığı ya da doğruluğuyanlılığı ile sınırlı kalmaktadır. İdeolojinin fayda ve mahzurları hakkında farkındalığı arttıracak açıklamalar ve dünya çapındaki güncel tartışmaların takip edilerek iştirak edilmesi özellikle Türkiye için olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

Zizek’in ideoloji konusundaki eserleri ve bu konuda farklı görüşler açıklayan filozoflara verdiği cevapların, ideolojinin güncel algılanışı konusunda fikir sahibi olunması ve tartışmaların ulaştığı seviyenin en doğru şekilde algılanması açısından çok yararlı olacağı kanaatinde bulunmaktadır.

Kendini belli etmeden iş görmesine rağmen ideolojinin farkında olunabilmesi, toplumsal dinamiklerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu sayede ideoloji kaynaklı olduğu bilinmeden yapılan ve bir türlü tarafları tatmin edecek sonuca ulaşmayan tartışmaların anlamsızlığı görülebilecektir.

Genel Hatlarıyla İdeoloji

İdeoloji ancak, insanların algılama ve anlamasını tek merkezden yönetebildiği, kendi değer yargılarını kabul ettirebildiği ve sonuçta belirlediği maksada uygun harekete geçirebildiği takdirde var olabilir. Tek tek insanları ve kitleleri tesir altına alma mekanizması ideolojilerin kullandığı metot ve vasıtaları da belirleyecektir.

Duyu verilerinin akıl tarafından işlenmesi ile oluşan bilgi; algıyı ve eylemi belirleyen bilinci şekillendirir. Duyu organlarının verilerine müdahale edilemeyeceğinden, ideoloji, aklın veri işleme sürecini etkileyerek anlama ve bilinci şekillendirebilir. Böylece düzensizlik kaynağı bireysel hareket yerine, birlikte ve uyumlu toplumsal hareket gelir; özgür düşünme ve özgün birey diye bir sorun! kalmaz.

Aklın biçimlendirilmesinde eğitim, paradoksal olarak hem insanın özgürlüğünü koruyabilmesi için hem de (aklı prangaya vuran) ideoloji için en

kullanışlı araçtır. Öte yandan eğitim de ideolojik tesir altındadır. Akılları ideoloji ile biçimlendirilmiş insanların özgür ve kendi akıllarını kullandıklarından emin olmaları, ideolojinin kendini gizleyebilme becerisidir.

Bireysel aklın engellenmesi/yönlendirilmesi söz konusu olduğunda akla ilk din gelmektedir. Aralarındaki benzerlik nedeniyle ideoloji kendini din gibi göstererek etkin olabilir. Bu nedenle din söz konusu olduğunda ideoloji ve/veya ideoloji tarafından kullanılan bir sözde din ile karşı karşıya olunup olunmadığından duyulması gerekir.

Politika ve politik bazı alanlarda mazur görülebilecek ideolojinin; hukuk, güvenlik, spor, hatta tıp ve (özellikle/her şeye rağmen) eğitim gibi ideolojik tesirlerden arınmış olması gereken alanlarda etkili olması, bu faaliyetleri felç edeceğinden, olabilecek sızmaları tespit edebilecek bir farkındalığın oluşması hayati önemdedir. Bu durum giysi tercihlerinin, günlük selamlaşmaların, gündelik kullanımda kelime seçimlerinin dahi insanları farklı farklı etiketleme vesilesi olarak görüldüğü ve bundan kurtuluşun neredeyse imkânsız olduğu bir ülkede, ideolojinin hayatın her anını/alanını ne kadar etkilediğini ve tehlikenin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Kötüye kullanılan bir ideolojinin özgür düşünmeyi nasıl tamamen ortadan kaldıracabileceği üzerinde daha fazla tartışılması ve sürekli gündemde tutulması gerekir. Aksi halde kimlerin gerçekten iyi/kötü, cesur/korkak, dürüst/yalancı ya da kahraman/hain vb olduğu anlaşılamayacak, ideolojik dikteler ile yetinilecektir.

İnsanlar bir şekilde ideolojinin olumsuz tesirinden kurtulabilseler dahi, çevrelerinden gelecek ideolojik etiketlenmeden kaçamaz. Kendi akıl yürütme ve idraki ile tercih ettiği eylemler, bir ideolojiye yakın olduğunda o ideolojiyi ya da tersi rakip ideolojiyi takip ettiği şeklinde anlaşıp damgalanacaktır. Bu şekilde bireyler hiç farkında olmadan birilerinin dostu, başkalarının düşmanı olacaktır. Bu dostluk/düşmanlık ideolojiden kaynaklandığı halde, farklı sebeplerden (dini anlayış, etnik-cinsel kimlik, bilim, sanat, politika) oluştuğu zannedilebilecektir.

İnsanlar hiçbir hal ve şartta kendi akıllarını kullanmaktan vazgeçmemeli, bunun için de eyleme geçmeden önce eyleyeceklerinin fikrî temelini dikkatle gözden geçirerek kişisel ilkelerine ve kendi tespitlerine uygunluğundan emin olmalıdır. İdeolojik sızmaların bu yolla tespit edilerek engellenmesi beklenebilir. Fakat ideolojilerin kişisel ilkelere dahi tesir edilebilme imkânı hatırlandığında sorunun çok kolay bir çözümü olmadığı anlaşılabacaktır.

Neden Zizek ve *İdeolojinin Yüce Nesnesi*?

Kavram olarak ideoloji eksenli tartışma (Türkiye’nin aksine) dünya ölçeğinde popülerdir ve yeni teknolojiler, ulusal/uluslararası toplumsal etki olarak ve odakları ortaya çıktıkça tekrar tekrar yeni bir heyecanla alevlenebilmektedir. Slavoj Zizek günümüzde ideoloji konusunda yazan, tartışan isimlerin en bilinenlerinden biridir. Makale boyutunun elvermemesi nedeniyle tüm eserlerini kapsayan geniş incelemeyi bir teze bırakarak, bu çalışmada Zizek’in ideolojiye geniş yer verdiği *İdeolojinin Yüce Nesnesi* isimli kitabı esas alınacaktır.

Slavoj Zizek ideolojilerin altın çağı sayılabilecek soğuk savaş yıllarında komünist eski Yugoslavya’daki Slovenya’da doğmuş ve yaşamıştır/yetişmiştir. Soğuk savaşın “kapitalizmin kesin zaferi” ile sonuçlanmasından, duvarların fizikî olarak yıkılmasından sonra da şaşılacak bir sadakatle marxist ve komünist olmayı sürdürmektedir. Lacan’ın (Jacques Lacan (1901-1981) Fransız psikanalist) etkisine rağmen, ideoloji hakkında özgün fikirleri vardır. Materyalist bir ideoloji yorumu olan görüşlerini, nihaî kararı verilmiş, derli toplu bir şekilde ifade etmediği de açıktır. Zizek’in farklı eserlerinde hatta aynı eserin değişik kısımlarında, benzemeyen, hatta çelişen görüşler yer alabilir. İdeolojinin henüz kesin ve kapsayıcı bir tanımı olmadığı hatırlandığında bu kararsızlık, savruluk, net olamama hali için Zizek mazur görülmelidir.

Popüler kültürden de yararlanarak renkli bir üslup oluşturan Zizek, çok sayıda insanı ciddi ideoloji tartışmalarına dahil edebilmiştir. Edebiyat eserleri, müzik, sinema filmleri dahil her tür sanat eseri ve “klozet” gibi en akla gelmeyecek

eşya/mekanlarda ideolojiyi metot ve araçlarıyla teşhis edip göstermek Zizek için sıradan bir iştir (Zizek 2021:26). Kürtlerin Türkiye Cumhuriyetindeki ve Ortadoğu’daki durumu ve mücadelesi, Taksim Gezi olayları gibi konularda (birçok Türk’ün katılmayacağı) fikirlerini açıklamaktan geri durmaması da Zizek’i Türkler için daha ilginç kılmaktadır.

İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişimi

Sosyal yaşamın tesis ve idamesi için yararlı ve zaruri dahi olsa, insan özgür iradesini ortadan kaldıran ve gerçeği çarpıtan ideoloji, ortaya çıkışında olumlu bir işlev ve imaja sahipti. Destutt de Tracy’nin ilk olarak 1797 tarihinde kullandığı ideoloji sözcüğünün anlamı, doğru düşünebilmenin imkanlarını öğrenmeyi amaçlayan fikir bilimidir (Mardin, 2017: 24). Fakat Fransız Devriminin son aşaması olan Konvansiyon idaresi sürecinde görülen ideologlar, iktidardaki Napolyon’un isteği ile bir eğitim sistemi hazırlarken çeşitli güç dengelerinin azizliğine uğrayıp gözden düşükleri için metafizik yapmakla suçlanmış, ideoloji sözcüğü de marjinal aydınların aykırı fikirlerini ifade etmeye başlamıştır (Mardin, 2017: 25).

Marx’ın “yanlış bilinç” olarak isimlendirdiği ve işçi sınıfı bilincine tehdit olarak gördüğü ideoloji, bizzat Marxistler tarafından da kullanılmıştır. Nitekim Marx’tan sonra bir kesim için ideoloji, sadece ‘marxist ideoloji’ anlamına gelmiştir. Örneğin Lenin için ideoloji, “yanlış bilinç” mağduru işçileri burjuva ideolojisinin tesirinden kurtararak, işçi sınıfı bilincine ulaştırmak için gereklidir. Marx’ın, Lenin’in anladığı anlamdaki ideolojinin de istismar edilebileceğini öngördüğü ve olumsuz bakışını böyle oluşturduğunu düşünmek de haksız sayılmamalıdır. Burjuva ideolojisine karşı proleter ideolojinin oluşması gibi her yeni ideoloji, tamamen meşru maksatlarla ortaya çıkacak, gelişecek ve zamanla da kaçınılmaz olarak kendisine rakip bir ideolojik muhalefete (yeni bir ideolojiye) zemin oluşturacaktır.

Uzun bir süre dinin tekelinde olan algı ve bilinç oluşturma/değiştirme işlemi, kitle iletişiminin artışına paralel artarak, ideoloji tarafından ve onun sürekli gelişen yöntem ve araçlarıyla yapılır olmuştur. Mardin’e göre ideolojilerin politikacılar

tarafından kullanıldığını söylemek malumu ilam olarak anlaşılabilir. Oysa politikacıların ideolojileri bir güç olarak kabul edip kullanmaları en fazla 20. Yüzyılın son yarısında başlar (Mardin, 2017: 16).

“Biz yalnız çevremizi görürüz, dolayısıyla da var olan her şeyi gördüğümüzü sanırız: biz, bir ovanın öte ucunda göğü elleriyle tutacaklarını sanan çocuklar gibiyiz” ifadesinde Condillac aklın süzgecinden geçmemiş duyu verilerinin yanıltıcılığını vurgulamaktadır (Condillac, 1954: 111). Condillac’a göre insan aklının duyu verilerine katkı mekanizması incelenmeli ve bu mekanizmaya nasıl müdahale edilerek insan aklının güdülebileceğinin araştırılması gerekir (Condillac, 1954: 335). Buradaki “güdülme” sözcüğü ideoloji kavramıyla birlikte hatırlanmalı hatta vurgulanmalıdır.

Condillac mekanizmayı şöyle açıklar: Derin düşünmeye başlamamış genç insanlar duyu verilerinden çok etkilenirler. Aklın katkısı çok azdır. Bu süreçte rastlantılar ve kötü eğitimin verdiği bazı yanlış kavrayış kalıpları, özlü sözler yeni yeni faaliyete geçen aklın yolunu keser. Derin düşünebilmeye başladıktan sonra da eski yanlış kavrayış kalıpları ve değer yargıları terk edilemez, doğuştan gelen, “ışık, ruha kazılı/basılı ilkeler” zannedilir (Condillac, 1954: 332) ve kurtulunması kolay olmaz.

Condillac’a göre, zihnin dış tesirlere tabi olmasından sürekli kuşku duyulmalı, düşüncelerin dayanakları gözden geçirilmelidir (Condillac, 1954: 351). İdeolojinin kötüye kullanımına mâni olmak için de bu alışkanlık mutlaka gereklidir. Louis Althusser ise Condillac gibi ideolojiyi mahkûm etmez; nesnel bir toplumsal gerçeklik (dinî, ahlakî, hukukî ve politik) ve sınıfsal mücadelenin önemli bir bileşeni sayar. Fakat diğer yandan uygulamada sınıf mücadelesine katkısı dışında özgür fikir oluşumunu engellediği bilimsel bilgiye engel, hatta tehdit oluşturduğu için ideolojiyi şiddetle eleştirir (Althusser, 2002: 308). *Marx İçin* adlı kitabındaki *Marksizm ve Hümanizm* başlıklı makalesinde bilimsel ya da ideolojik olmanın farklarına değinen Althusser’e göre, ideolojik olan kesinlikle özsel değildir, muğlaktır, bilgi edinmeye

engeldir, hata yapmamak için ideolojinin farkında olunması şarttır (Althusser, 2002: 271-272).

Paradoksal olarak ideolojisiz bir dünya, ancak bir ideoloji içinden düşünülebilir ve ideolojinin yerini bilime terk etmesi ancak yine bir ideolojinin ütopyası olabilir (Althusser, 2002: 282). Farklı biçimler ve değişik ilişkiler içinde ortaya çıksa da ideoloji hep vardır. Althusser ideolojiyi bilinç dışı temsiller, imgeler ve kavramlar olarak gördüğünden (bilinç ve onun etkilenmesi olarak gören) Condillac’tan farklılaşır (Althusser, 2002: 283). Althusser’e göre ideoloji, devletin olmazsa olmaz iki aygıtından biridir. Devlet, iktidar ve devlet aygıtlarından oluşur. Devlet aygıtının, baskıcı ve ideolojik aygıt olarak iki bileşeni vardır (Althusser, 2008: 127). İdeoloji devletin şiddet kullanmayan aygıtıdır (Althusser, 2008: 132).

Terry Eagleton ideoloji sözcüğünün birbiriyle çelişen anlamlara geldiğini (Eagleton, 2015: 17) iddia eder. Eagleton’a göre ideoloji, ağız kokusu gibi ancak başkalarında olduğunda fark edilebilir ve asıl olarak epistemolojik ve sosyolojik açıdan olmak üzere iki tarzda bilinebilir. Epistemolojik olan doğru/yanlış bilme, yanılsama, gerçeği çarpıtma “yanlış bilinç” anlamında olan, diğeri ise ideolojinin toplumsal hayata etkisine odaklanandır. Fakat her iki ilgilenme tarzı da tek başına olduğunda eksiktir. İdeoloji hakkında doğru bir kanaat edinilmesi, ancak her iki ilgilenme tarzı birden dikkate alındığında mümkün olabilir (Eagleton, 2015: 19).

Şerif Mardin’e göre ideoloji, “yumuşak”tan “sert”e çok geniş bir yelpazede görülebilir (Mardin, 1983: 13). Yelpazenin yumuşak ucunda insan davranışlarını oluşturan psikolojik süreç örgütlenmesi anlamında “vaziyet alış”, sert uçta ise sistematik şekilde işlenmiş içeriği kuvvetli bir yapı olarak “ideoloji” mevcuttur. İdeoloji masum kişisel vaziyet alışla başlar ve çeşitli aşamalarda kendisini gizleyerek şekillenip/katılışp içeriği zenginleştikçe sertleşiyor ve fark edilmesi çok zor bir hale geliyor (Mardin, 1983: 14).

Baskın Oran’a göre ideoloji, karşılaşılan sorunların çözümü için önerilen fikirler bütünüdür. Oran, zamanla sorunlar ortadan kalktığı ya da nitelik

değiştirdiğinde ideolojisinin de ortadan kalkacağını ya da değişeceğini söyler (Oran, 1997:14). Daha sonra değişmeyen ideolojilerin çağdışı kalıp kendisine zarar vereceğini yazsa da (Oran, 1997: 26) iktidar sahiplerinin sorunların çözüldüğünü ya da şartların değiştiğini takipçilerinden saklayabileceğine değinmemiştir. Aslında problem sorun çözme vaadiyle gelen ideolojilerin (genellikle sorun çözülmeden ya da sorundan bağımsız olarak) bir süre sonra sadece muktedirlere meşruiyet ve menfaat sağlayan bir araca/soruna dönüşmeleridir.

Remzi Oğuz Arık da ideoloji hakkındaki eserinde ideolojiye ideolojik bakar. Arık’a göre ideal (bir bakıma ideoloji) toplumun ıstırabından doğar. Arık’ın “ideal”i ideolojiye alternatif belki de rakiptir. İdeolojiyi metafizikten uzak ve ikiyüzlü bulan Arık, idealin iç-dış bütünlüğe sahip olduğunu savunarak (Arık, 1969: 25) bir tür sakıncalarından uzak ideoloji kavramsallaştırması yapmaktadır. Arık’a göre ideoloji kesinlikle hafife alınamayacak bir gerçekliktir. Bu nedenle toplum olma ve toplu şekilde davranabilmek için yansız bir bilim adamı gibi çalışıp bir an önce ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir ideoloji oluşturulmalıdır (Arık, 1969: 27). Arık’a göre bizzat milliyetçilik tek başına en güçlü ideolojidir (Arık, 1969: 51).

İdeolojiye ideolojik baktığı hemen anlaşılan Saadeddin Elibol da ilim ve ideolojiyi birlikte ele alarak ideolojiler çağı olarak adlandırdığı 20. Yüzyılda ideolojilerin katliamlara/savaşlara kaynaklık ettiğini ya da bunları haklı meşru gösterdiğine değinir (Elibol, 1980: 85). Elibol tarafından yapılan, bazı Marxistlerin Marxizm’e ideoloji değil bilim olarak baktıkları (Elibol, 1980: 88) tespiti, ideolojinin ancak başkasında ise görülebildiğini kanıtlar gibidir.

Zizek’in İdeoloji Tespit ve Eleştirileri

İdeolojinin Yüce Nesnesi kitabında (da) yer alan ve birer Lacan kavramı olan özdeşleşme, ana-gösterenin rolü ve ideolojik fantezi, *point de capiton* Zizek tarafından ideolojik işleyişin temel kavramları olarak yeniden anlamlandırılır (Zizek, 2011a: 24), (Zizek, 2019: 28), (Zizek, 2021: 18), (Zizek, 2003:27, 124, 140). “Özdeşleşme” ile ideoloji tarafından toplum fertlerinin özdeşleşecekleri birer rol

model vazedilmektedir (Zizek, 2011c: 303). Bazen bizzat “ana-gösteren” olarak ya da ana-gösterenlerin şekillendiricisi olarak ideoloji sahnededir. Ana gösteren artık ideolojinin temel değerlerini normlarını inançlarını göstermektedir. Ana gösterenler aracılığıyla egemen ideoloji kişilere kimlik ve bir dünya algısı kazandırır/dikte eder. Fantezinin işlevi/görevi de gerçeği ideolojinin isteğine uygun olarak yeniden şekillendirmektir. “*Point de capiton*» ise kalan tüm yüzer gezer unsurların anlamlarını ideolojik doğrultuda sabitlenmesi görevini yapar.

Nesnelerin isimlendirilmesinde betimleyicilik yanlısı ve karşıtlarının tartışması da Zizek tarafından ideolojinin teşhisi için kullanışlı bir yöntemle dönüştürülür. Nesnenin özelliklerinin adını belirlediğini savunan betimleyicilere göre adlar, isim oldukları nesneye atıfta bulunur. Betimleyicilik karşıtları ise adların nesne ve özelliklerinden bağımsız olarak ilk vaftiz ile verildiğini savunur. İkinci görüşe göre nesneler başlangıçtaki bütün özelliklerini yitirseler de (kendilerinden bağımsız olarak verilen) adları aynı kalır. Zizek de adlandırmanın her şeye rağmen geçerli kalmasını *adlandırmanın kendisinin geri dönüşlü etkisi* olarak görür. Zizek’e göre, adın anlamı önceden nesnede verili olmadığından adlandırmada betimleyicilik karşıtları haklıdır. Adlandırmanın siyasi- ideolojik işlevi de ancak, nesnenin adlandırma yolu ile inşa edilebilmesi durumunda görülebilir ve bu ideolojinin yararlandığı bir özellik ve imkândır. Kitapta “biri hakkında tek bildiğimiz şey adının Smith” (Zizek, 2011a: 109) ifadesinden Türkiye uygulamasına geçilirse, birisinin adının Mücahit ya da Devrim, Ülkü, Barış, Rabia vs olmasının sadece bir addan daha çok şey ifade ettiği çok iyi bilinir. Bu (ve bütün) isimlerin konulması, ideolojinin işbaşında olduğunun işaretidir. Aileler tarafından (büyük olasılıkla) ideolojik yönlendirme altında seçilen isimler arkadaş, okul, eş, iş vb tercihlerinde/kabullerinde etkili olacak, tesirin yön ve şiddetini ideolojik dikiş (*point de capiton*) belirleyecektir.

Zizek, Alfred Sohn Rethel’den aldığı “gerçekliğin özünün, bilinemeyişi olduğu” (Zizek, 2011a: 36) ikilemini ideolojiye uyarlar ve bilinmemenin ya da fark

edilememenin ideolojinin temel özelliği olduğunu savunur. İdeoloji hem yanlış bilinç hem de (aynı anda) yaşanan (bir tür) gerçekliktir. Çarpıtma ideolojinin, bir tür gerçeği üretme yoludur.

İdeoloji tanınmadığı, ihmal edildiği, görülemediği ya da görmezden gelindiğinde var olma gibi paradoksal bir varoluşa sahiptir (Zizek, 2011a: 43). Yanıltıcı etkinin fark edildiği ve gerçeğin çıplak olarak görülebildiği anda ideoloji; olarak var olamayacak ancak ideolojiden başka bir var olma tarzına geçecektir. Kralların elbiselerinin altında kral değil sadece çıplak insanlar olmaları gibi ideolojiler de maskeleri düştüğünde ideoloji olarak kalamayacaklardır.

Zizek için ideoloji neredeyse bir tür inançtır: Bu nedenle özsel akıl yürütmeler ideolojiyi ortadan kaldırır, işlevsiz bırakır. Toplumsal gerçekliğin ideoloji tarafından inşası öncelikle bir “sanki” kabulüne dayanır ve bu tartışmaya kapalı sanki hemen inanılması gereken kurucu kabul olacaktır. Sanki parti işçilerin menfaatlerini savunuyormuş gibi, devlet muktedir, adil ve iyiniyetliymiş gibi, öğretmenlerin hepsi çok bilgili, örnek ve fedakârmiş, tüm askerler, kahraman, vatansever ve canını vermeye hazırmış gibi.

Özsel sorgulamayı reddeden ideolojinin talebi; dışsal itaattir. Sistem doğruluk/yanlışlık ekseninde değil gereklilik ekseninde çalışacaktır. İdeoloji haklı, doğru, iyi vb. olduğu için kabul edilmez: kabul edildiği için haklı, doğru, iyi vb. olur. Zizek’e göre bir ideolojinin görünen/yaşanan gerçekten uzak olduğunun farkında ve buna rağmen ideolojiyi takip edenlerin ideolojiyi gereksiz hatta anlamsız bulma şeklindeki (malumun ilamı kabilinden) eleştirisi dahi asla kabul edilmeyecek, güçlü bir itiraz ile karşılaşılacaktır. İdeolojinin tenkit edilememesinin tenkidi hatta dile getirilmesi dahi yasaktır. Zizek buna *olumsuzlamanın olumsuzlanması* adını verir. Başka bir kitabında bir fantezi olarak gördüğü neredeyse ütopyaya benzettiği ideolojinin imkânsız bir cennet vaat ettiğinden söz eder. İdeolojinin meşrulaştırıldığı bu süreçte çok yakındaki bir eşik gösterilir. Eşik ideoloji sayesinde aşıldığında yaşanan tüm sorunlar çözülecek, sıkıntılar sona erecektir (Zizek, 2011b:

216). İdeolojiye muhalefet bu hayale ihanet olarak düşünülecek böyle düşünenlerin suçlu hissetmelerini sağlayacaktır (Zizek, 2011b: 217).

İdeoloji eleştirisinin güçlüğü ve bu sayede ideolojinin tesir alanının sürekli artmasının sebebi en başta inanılan saçma “sanki”dir ve eylem içinde bu inanç imana dönüşür. Baştaki *inanmadan önceki inanma* ve bu tesir altında bilinçsiz eyleme sonunda, tekrar inanmaya yani bilinçdışının etkinliğine ulaşılacaktır. Çok çapraşık mekanizmayı kitabında birçok örnekle anlaşılır kılmaya çalışan Zizek’in bir filminden (Kaniewska, 1984) alıntıladığı replik gayet açıklayıcıdır. “Sen Marx’ı anladığın için Komünist değilsin, Komünist olduğun için Marx’ı anlıyorsun!”.

Zizek, ideolojinin kişisel aklın kullanılmasına karşı olduğu düşüncesini hararetle paylaşır. Kant ünlü “Aydınlanma Nedir?” makalesinde aklını özgürce ve cesaretle kullanmanın aydınlanma için belirleyici olduğunu ifade ettikten sonra toplumsal makinenin bir parçası olarak “itaat et!” (Kant, 2023) dediği için Zizek tarafından eleştirilir. Zizek’e göre bu fikir Aydınlanma projesinin çatlağıdır. Aynı eleştiri Descartes için de geçerlidir: Çünkü O da *Metod Üzerine Konuşma*’da geçici de olsa uyacağı bir ahlak kabul etmektedir. Anlaşılmaktadır ki temelsiz yasalara itaat Aydınlanma ile sona ermemiştir.

Descartes’ın sistemini kurma aşamasında kabul ettiği dört unsurun ikincisi olan sebat, yani verdiği kararlara sonuna kadar uyma düsturu (Descartes, 1962: 31) Zizek’e göre tam bir ideolojidir. Çünkü ormanda kaybolan kişinin gerekçe olmadan seçtiği yönde inatla yürümesinden bahseden Descartes en saf halde ideolojiyi sunmaktadır. Kaybolmuş kişi yürüdüğü yönü rastgele seçtiğini düşünmeden dosdoğru yürür. İdeoloji de özünü sorgulamadan itaat edilmesini ister. Sorgulanmayı istemez, çünkü ideolojinin yol bulup ormandan çıkmak gibi bir sorunu yoktur, sadece kendi amacına (muktedirlere) hizmet eder ve bunu gizli tutar (Zizek, 2011a: 100).

Zizek’in çalışmalarını ilginç kılan, diğer konularda olduğu gibi ideoloji hakkında da felsefeciler tarafından söylenmemesi gereken şeyleri

söyleyebilmesinden gelir (Myers, 2014: 15). Myers’e göre Zizek’in çalışmalarında “yüksek” felsefe ile “düşük” kültür, birbirlerini besleyerek sinestezi yaratmaktadır (Myers, 2014: 15). Büyük anlatıların geride kaldığı postmodernist dönemde büyük anlatı olarak ideolojilerin de ortadan kalktığı düşünülebilir. Zizek de eleştirebilmek için her şeyden önce ideolojinin var ve etkin olduğunu açıklamak zorunda kalmıştır. Diğer yandan marxist olarak bilinen Zizek üst yapının alt yapı tarafından belirlendiğini iddiasındaki Marxizm’in aksine bir üst yapı kurumu olan ideolojinin alt yapıdan bağımsız olarak var olabildiğini ve alt yapıyı etkileyebilmesini de izah etmek zorunda kalmıştır. Myers’e göre Zizek, ideoloji ve Gerçek’in birbirlerini gerektirerek ve beraber var olduklarını ifade ederek (Myers, 2014: 58), ideolojiyi de kişilerin toplumla olan irtibatlarını anlama şekli olarak açıklayarak (Myers, 2014: 34) her iki güçlüğü aşabilmiştir.

Zizek tarafından açıklanan fikirlerin oynak, belirsiz, nihilist ve bilgelikten uzak (Yıldırım, 2024: 1), Zizek’in ise ürettikleri değersiz bir şarlatan (Nielsen, 2022: 86) olduğunu söyleyenler de vardır. Zizek’in ideoloji hakkındaki kararsızlığı takipçileri açısından bizzat Zizek ile ilgili olarak da geçerlidir. Fakat bu tür farklı görüşler ile hayranlık ve düşmanlık arasındaki geniş spektrumlu takipçi kitlesi, toplumun genel kabulleri ile uyuşmayan sivri fikirler açıklayan tüm bilim ve sanat insanları için hep olagelmıştır. Aslında, suçlananların değerlerinin bir işareti de rahatsız olanların çokluğu ve rahatsız olma dereceleridir. Zizek kabul görmeyi aşağılayıcı ve umut kırıcı olarak görür: Okurken bile okunanlar hakkında bilgi sahibi ve sürekli uyanık olunmalıdır (Yetim, 2022: 86) der.

Zizek’in ideoloji konusundaki çelişkili açıklamalarını konu edinen Tanyılmaz’ın alıntılarında Zizek, her şey gibi ekonomiyi de yönlendiren, ekonomik sorunları tanımlayan ve çözümleri dikte eden bir ideolojiden; diğer bir kısım alıntılarda ise ekonominin (piyasa dininin) ideolojileri oluşturma gücünden bahsetmektedir. Tanyılmaz’a göre bu en azından “ikircikli” bir tavidir (Tanyılmaz, 2024).

Oysa çelişkili fikir açıklama endişesi taşımayan Zizek için bu bilinmeyen bir şey değildir. İdeoloji ve ekonomi birbirini etkilediğini/etkilendiğini ifade etmek çelişki olarak görülmeyebilir. İdeolojinin oluşumunda ekonomik şartların etkisi, diğeryandan iktidar olmuş bir ideolojinin ekonomiye de etkisi anlatılabilir ve anlaşılabilir bir gerçektir.

Zizek’in dağınık ve özensiz yazdığı fikrinde olan Eagleton’a göre geniş bir yelpazeye yayılmış intibai uyandıran konular her kitabında dönüp dolaşıp bir ya da birkaç konuda yoğunlaşır. “İlgi alanlarının neredeyse komik biçimde eşitliliğı aynı şeylerin sürekli tekrar edildiğinin anlaşılmasını zorlaştırır” [Eagleton, 2005: 205]. Fıkralar, filmler, edebî eserler, mimarî ve akla gelecek/gelmeyecek daha birçok şey ile aynı konuyu/tezi işlemesi, Zizek’in başarısını borçlu olduğı özelliğı olarak görülmelidir.

Zizek’e göre günümüzde verilen tüm mücadeleler daha evvel hiç olmadıkları kadar ideolojiktir. Gerçek ile bir şekilde karşılaşılsa dahi ancak bir ideolojik arka plan sayesinde bunun ayırdına varılabilir (Derbyshire, 2009).

Zizek (ideoloji dâhil) insan hakkındaki her şeye Lacancı bir bakış ile rahatsız edici ve kısırtıcı bir açıdan bakmaya gayret eder (Yetim ve Elmalı, 2022: 82). Gösterileni değil perdelenen gerçeğı görebilmek için yamuk bakar. Zizek’e göre mevcut şartlarda gerçek ancak yamuk bakarak görülebilir.

Olcaı Kart, Zizek’in ideoloji hakkındaki çok sayıda çalışmasından söz eder [Kart, 2014: 70]. Gerçekten de Zizek ideolojiyi döne döne düşünmüş, tekrardan çekinmeden tezlerini güncel gelişmeler ışığında anlatma/açıklama (COVID 19 Pandemisi, Rusya’nın Ukrayna’yı işgali, İsrail’in Gazze katliamı vb.) fırsatlarını değerlendirerek yazmış, konuşmuş, bir sinema filmi (Fiennes, 2012) dahi çekmiştir.

Olcaı Kart’a göre Zizek; egemenlik-sömürü ilişkisini tek gerçeklik olarak gören, insanın kötümser ve bencil doğasından yararlanarak var olan liberal ütopyaya karşı, herkesin kendisi olabileceğı demokratik düzeni kurabilecek evrensel özneyi müjdelemektedir (Kart, 2014: 73). İdeoloji ve güç odaklarının

etkisinin kalmadığı yeni adil ve demokratik düzeni kuracak evrensel özne birey midir, toplum mudur, yoksa insanlık mıdır? Cevap ne olursa olsun bahsedilen bir ütopyadır. Herkesin bakış açısı aynı olamayacağına göre ya herkes robotlaştırılacak ya da fantezisi ideolojiden kurtulmak olan yeni bir ideolojik düzen kurulacaktır.

Mesut Bostan, Zizek’in ideoloji sayesinde bir tür gerçekliğin şekillendirilebilmesi fikri, ideoloji kavramının anlamını genişlettiği ve sınırlarını daha da belirsizleştirdiği düşüncesindedir. Her yeri kaplayan ideoloji ve buna rağmen özgür eyleme imkânı nedeniyle, ideolojik olan, olmayan ayrımının yapılabilmesi çok güçtür (Bostan, 2020: 56). Bostan, neredeyse her alana yayılarak son derece saydam, akışkan ve tanımlanamaz hale gelen ideolojinin, Zizek’in kendine has bakışı sayesinde eleştirilebilir hale geldiğini ve paradoksal olarak ideoloji eleştirisinin bizzat kendisinin de bir ideolojik tavır olduğunu iddia eder (Bostan, 2020: 57).

Zizek, ideolojinin her alanda olduğunu bilmeyi ve buna göre eylemeyi ideolojinin etkisinden kurtulmak için çok önemli bulur. Burada değinilmeyen ideolojiden bağımsız şekilde nasıl eylenebileceğidir. Mademki ideoloji tam da farkında olunmadığı (etkisinden kurtulunduğunun zannedildiği) anda var olandır, o halde çözüm diye önerilen mümkün değildir. Toplumsal yaşamda, özellikle bazı muhalif yorumların toplumun geneliyle uyuşmaması durumunda görmezden gelme, değersizleştirme, dışlama hatta suçlama konusu olması ideolojik etkiyi akla getirmelidir. Farklı düşünen marjinal davrananlar konusunda bireyler dikkatli olup onları anlamaya çalışmalıdır. Bu sayede kişisel bakış açıları (ya da farklı ideolojiler) ile karşılaşılabilir, böylece kendisine tesir etmeye çalışan ideolojinin teşhisinde yararlı olacak ipuçlarına ulaşabileceklerdir.

Zizek açısından ideolojinin anlaşılması ve eleştirmesinde kültür (popüler dahi olsa) ve ekonomi ihmal edilemez. Akıner ve Arık’a göre Zizek, marka bağımlılığı ve ürünlerin yaygın kullanımı nedeniyle ekonominin kültürleşip, kültürün de ticarileşerek ekonomiye dönüşmesi sayesinde birleştikleri düşüncesindedir. Bu

nedenle kaçınılmaz olarak politik analizlerde kitle kültürü de dikkate alınmaktadır. Zizek’e göre temel ideolojik davranışlar felsefî açıklamalardan değil gerçek hayatta yaşanan kitle kültüründen etkilenmektedir: kitle kültürü (popüler kültür ve ekonomi) ideolojik savaş meydanıdır (Akıner ve Arık, 2012: 15).

Toplumsal yaşamın sağladığı nimetlerin bedeli ideolojik prangalara vurulmaktır. İktidar sahipleri dışındakiler sadece emredileni yapan isteneni (canı bile olsa) verendir. Anayasa, kanunlar ve tüm düzenleyici kurallar ideoloji tarafından biçimlendirilir. Eğitim ideolojiye yeni hizmetkârlar yetiştirir. Din ve sanat ideolojinin işini kolaylaştırır, yolunu açar.

Zizek’in Tespit ve Eleştirilerinin Türkiye Açısından Anlam ve Değeri

Türkiye’de ideolojiden endişe duyulmaz, devletin tesis ve işleyişi için gerekliliğine inanılır. İdeolojinin kendini fark ettirmeden var olduğu şeklindeki Zizek tespitinin, Türkiye için (ilk bakışta) anlamlı/geçerli olmadığı düşünülebilir. Fakat dikkat edildiğinde, görünerek var olabilenin sadece (belirli) bir ideoloji olduğu anlaşılabacaktır. Diğer (muhtemel) ideolojiler ancak hâkim ideolojinin gerçek (samimi) temsilcileri/takipçileri olduğu iddiasıyla var olabilmektedir. Her güç (ideoloji) grubu, diğer gruplar tarafından hâkim ideolojiye uyma konusunda iki yüzlü davranmak, gizli ajanda sahibi olmakla suçlanır. İdeolojik yelpazenin uçlarında yer alanlar dahi hâkim ideoloji ile benzer/paralel yanlarını vurgulayarak (yoksa uydurarak) oluşturdukları meşruiyet zemininde muhalefetlerini seslendirir. Muhalefet, hâkim ideoloji tarafından kullanılan ana gösterenlerden seçilen bir veya birkaçının yanlış anlaşıldığı/yorumlandığı iddiasıyla yapılabilmektedir. Sonuçta ideolojiler Türkiye’de de sezdirmeden var olmaktadır, garip olan ideolojilerin gizlenmek için başka bir ideoloji maskesi takmalarıdır.

Türkiye’de farklı ideolojilerin var olabilmesi için diğer bir yol da konjonktürel olarak genişleyip daralarak ortaya çıkan meşruiyet alanlarının dinin farklı yorumları görünüşünde kullanılmasıdır. Bu tür bir var oluş şekli ile; malî

olarak holding düzeyine ulaşmış, bürokrasi içinde yaygınlaşıp iktidarı paylaşmayı, hatta iktidarı devralmayı talep eden dinî görünümlü güç odakları kastedilmektedir.

İdeolojilerin her şeye ad ve anlam vermesi şeklindeki Zizek tespiti Türkiye’de de geçerlidir. Zizek tespitine ilave olarak; olaylara, nesnelere ve kişilere ideolojik sıfatlar yüklenerek değer biçilmesi Türkiye’de çok yaygındır. Kişiler isimlerinden başlayarak, ailesi, yetiştiği okullar, kurs aldığı dershaneler, tasarruf değerlendirme tercihleri ve bunlar gibi ya da farklı birçok kriter dikkate alınarak ideolojik bir sınıflamaya tabi tutulur. Günlük rutinleri, iletişim hatta selamlaşma için seçtiği sözcükler bu sınıflamayı teyit için kullanılır. Sınıflama kesinleştikten sonra konuşma ve eylemleri ne olursa olsun haklı/haksız bulunma gerekçesi olarak bu filtre kullanılır. Nihai karar nesnesinden bağımsızdır ve nesnenin karara etkin olabilmesi mümkün değildir. Kategorik olarak A grubuna dahil olmuş bir kişi B grubunda olanlarda görüldüğünde suçlanacak davranışlarda bulunsada dahi mazur görüldüğü (ya da tersi) sürekli gözlenmektedir.

Ana gösterenler doğal olarak Türkiye’de de mevcuttur ve hâkim ideoloji, şekillendirdiği ana gösterenler yoluyla etkin olmaktadır. Bu ana gösterenler birer muhalefet zemini olarak da kullanılmaktadır. Çünkü hâkim ideolojiye dolaysız muhalefet, kamuoyu itirazı ile karşılaşır ve yürürlükteki kanunlar gereği güvenlik-yargı bürokrasisi tarafından engellenir.

İdeoloji Türkiye’de (de Zizek’in dediği gibi) bir tür inançtır. Dogmaları, ritüelleri, kutsalları vardır ve bu anormal karşılanmaz. Kanunlarda kurucu ve/veya hâkim ideolojiye atıflar mevcuttur. Kişi ya da grupların iktidardaki ideolojiyi özsel olarak tartışmasına engel olunması yanında; simgesel davranışlarla dahi karşı çıkma, ihmal etme, önemsememe şeklindeki tavır almalar hem kamuoyu tepkisiyle hem de savcı ilgisiyle karşılaşır. Dışsal itaat şarttır. Dışsal itaatin görülmediği her durum (haklı/iyi/doğru da olsa) uygunsuzdur/suçtur/ihanettir. Her şeyin haklı/iyi/doğru olmasının tek yolu (şeklen de olsa) ideolojiye uygunluktur. Bir Zizek kavramı olan “olumsuzlamanın olumsuzlanması” yasakların yasak olduğunun dahi

dillendirilememesi kullanışlı bir denetim vasıtasıdır. Türkiye’de iktidarda olan ideoloji de en temeldeki tartışılmaz “sanki”ler üzerinde inşa edilmiştir. Bununla beraber ideolojik muhalefet sankilerin nasıl anlaşılması gerektiği ya da önem sıralaması üzerinden yapılabilmektedir.

Türkiye’de devlet/ideoloji kutsaldır. Devlet, devletin bekası için her şey feda edilebilir. İktidarı ele geçirenler sık sık, denetimden uzak bu (kutsal) gücü kendi menfaatlerine kullanmakla suçlanır. Tartışma, kötüye kullanılabilir sistemin/ideolojinin özsel nitelikleri yerine şahıslar üzerinden yapıldığından, şahıslar değişse de sorun devam eder. Mücadele sadece menfaat vanasının başına geçmekten ibarettir. Sistemin özüne yönelik tartışma, bir takım endişe/tehditler öne sürülerek, zamanlaması manidar bulunarak sürekli ertelendiğinden fasit daireden çıkılamamaktadır.

İçerde ve dışarda olagelen büyük değişiklikler, her gün yeniden kurulan politik birleşme/ayrılmalar, baş döndüren teknoloji ve onun kişisel/toplumsal yaşamdaki sonuçları ideolojik angajmanlardan bağımsız algılanamamaktadır. İdeoloji tarafından tesis ve idame edilen bir tür (Zizek) gerçeği Türkiye için de geçerlidir, dahası ideolojik etki kesin, gerekli ve tartışılmaz olduğu için, yaşanan gerçeklik bir tür değil tek gerçekliktir. Bu durum bedel ödemeyi göze alarak bakış açılarını koruyan, gösterilen değil, gizlenen gerçeği görebilmek için yamuk bakan ve kendi gerçeklerini cesaretle açıklayan aydınların önemini arttırmaktadır.

İdeoloji ve ekonominin karşılıklı etkileşiminde görünür olduğunu iddia ettiği ideolojiye yönelik ikircikli Zizek tavrı Türkiye’de ana gösterenlerin önem sıralamasının konjonktürel değişiminde gözlenir. İktidar sahipleri her durumda menfaatlerini koruyacak şekilde ideoloji içinde olduğu tartışmasız (bazen çelişkili) ana gösterenlerden tercih ettiklerini öne çıkarıp görünür kılmaktadırlar.

Sonuç

Duyu organları sayesinde edinilen izlenim bir bakış açısından ve bir anlıktır. Alınan duyu verisi akıl tarafından işlenerek geçmişi, geleceği ve tüm görünüşleri ile

bir gerçek haline getirilir. Tek tek kişilerin aynı anda, aynı yerden bakmaları söz konusu olamayacağından algıladıkları da farklı olacaktır. İdeoloji duyu verilerini işleyen akılları biçimlendirerek var ve etkin olabilmekte, tüm toplumun aynı algıya sahip olduğu illüzyonunu yaratabilmektedir. Bu şekliyle dine çok benzer. Akılları formatlama işlemi ideoloji olarak isimlendirilmeden önce de sonra da din bu maksatla kullanılmıştır. İdeolojiye hizmet etmeyen ya da bizzat kendisi bir ideoloji olmayan “saf bir din var mıdır?” sorusu da hemen reddedilebilecek anlamsız bir soru olarak görülmemelidir.

Teknolojik gelişmeler de her şey gibi olumlu/olumsuz amaçlara hizmet edebilir. Şeylerin her durum ve herkes için iyi ya da kötü olması ideolojinin işbaşında olduğunun göstergesidir.

Teknolojinin sağladığı imkanlar sayesinde her türden bilginin yayımının ve ulaşımının kolaylaştığı, bireyselleşmenin arttığı, üst anlatıların anlamsız kaldığı, dinin etkisinin çok azaldığı günümüzde ideolojilerin de ortadan kalktığı zannı sadece ideolojiler tarafından kullanılan yeni bir gizlenme taktiği olabilir. İdeolojiler günümüzde de çok daha geniş alanda ve tarihte hiç olmadığı kadar güçlü olarak vardır ve etkindir.

Teknolojinin, ideolojinin bilgi kaynaklarını ele geçirerek tek yanlı bilgilendirme yapma imkanını elinden aldığı açık olmakla birlikte, son tahlilde tüm toplumu gerçek zamanlı olarak, her yerde ve her an denetleme, propagandayı hızlı ve çok yaygın yaparak etki alanını genişletme olanakları sağlayarak ideolojilere daha fazla destek olmaktadır. Sosyal medya ve kişisel haberleşme ağlarının birer özgürlük rüyası olduğu her gün biraz daha anlaşılmaktadır. İdeolojilerin gerçek zamanlı ve hiçbir özel an ve alan bırakmayacak şekilde tüm toplumu denetlemesine, paradoksal olarak kişiler de alet cihaz olarak, zaman harcayarak gönüllü destek sağlamaktadır.

İdeolojinin kişilere sağladığı hazır cevaplar, anlam ve amaçlar zaten mevcut düşünce tembelliğini teşvik ederek daha da arttırmakta; onları ideolojinin (gönüllü)

askeri, birer robotu haline getirebilmektedir. Buradaki gönüllüğün gerçek bir gönüllülük olamayacağının anlaşılması ihtiyacı/farkındalığı, çalışmanın problemi ve amacıdır. İdeolojinin bireysel düşünceyi, merakı, araştırmayı, yaratıcılığı engellemesinin farkında olunmalı, ihmal edilmemeli görmezden gelinmemelidir.

İdeoloji sayesinde ulaşılabilecek ortak hareket edebilme, birlikte yaşayabilme imkanından istifade etmek ile toplum ve tek tek bireylerin ideolojiye (bu yolla ideolojinin arkasındaki güç odaklarına) hizmet etmesi (ideolojinin kötüye kullanımı) arasındaki ince ve belirsiz çizgi, oluşturulacak farkındalık sayesinde çok daha belirgin hale gelebilecek, kötüye kullanım zorlaşacaktır.

Zizek ideolojinin belirsizliği, görünmezliği ve olmamasının imkansızlığı üzerinde durmaktadır. İdeolojinin sebep olduğu özgürlüksüz ortamı eleştirirken, ideoloji yokluğunun yaratacağı kaos ve anlamsızlığı da işaret ettiğinden bazılarını kafasının karışık olduğu görüntüsü verebilmektedir.

Zizek ideolojinin kavram olarak anlaşılması için fikirleri ile Türk kamuoyu için de yeni açılımlar sağlayabilir. Ayrıca ideoloji konusunda dünya ölçeğindeki tartışmalara da Zizek’in açtığı kapıdan ulaşılabileceği kanaatinde bulunmaktadır.

Neticede olay basittir. Toplumsal yaşamın tesis ve idamesi için ideoloji gereklidir ve kişiler toplumsal yaşamın nimetlerinden yararlanabilmek için özgürlüklerinin bir kısmından feragat etmek zorundadırlar. İşin zor kısmı özgürlük fedakarlığının nerede sona ereceğinin belirlenmesindedir.

Toplumsal yaşamın devamı bakımından gerekliliği az veya hiç olmayan ideoloji talepleri bir alan aşımı olarak değerlendirileceğinden, ideoloji bu ihlalleri kendisinin yaptığını gizlemeye, kişilerin kendi seçim ve tercihleri olarak algılanmasını sağlamaya çalışacaktır. Böylelikle ikinci problem ortaya çıkmaktadır: İdeoloji için bir alan belirlendikten ve bu alanın dışı özgürlük alanı olarak isimlendirildikten sonra bu özgürlük alanına ideolojinin çeşitli maskelerle sızmasına mâni olabilmek. Sızmalara mâni olmak önce bir farkındalık sonra da ideolojinin yöntem ve aygıtlarının iyi bilinmesini gerektirir. Bu farkındalık

sayesinde kişiler algı ve eylemlerinin kendi tecrübe ve iradelerine dayalı olduğunu sürekli denetleme ihtiyacı duyacak ve bu alışkanlığı kazanacaklardır.

Türkiye’de de düşünceye pranga olduğunu belirten düşünürlere rağmen ideolojinin kötüye kullanımına karşı farkındalığın artırılması gerektiği düşünülmektedir. Siyasal parti program ve propagandalarında, günlük konuşmalarda, akademik olsun olmasın çeşitli yayınlarda ideoloji değil, aksine ideoloji eksikliği olumsuzlanmaktadır. İdeolojinin neredeyse bir ilke ve kabul edilmesi şart olan kurallar bütünü gibi algılandığı bu ortamda ideolojik istismarın vahşi denebilecek boyutlarda uygulanabilmesinin zemini hazırlanmaktadır.

İdeoloji konusundaki fikir açıklamaları ve yayınlar çoğunlukla bazı ideolojilerin bazı ideolojileri tenkitleri ya da bazı ideolojilerin propagandası olmaktan öteye gidememektedir.

İdeolojinin sağladığı imkanlar ve bunların maliyeti ile kötüye kullanımının yaratacağı tehlikelerin tartışılması Türkiye için de elzemdir. Türk toplumunun yaratıcı niteliklerinin ortaya çıkabilmesi ve dünya düşünce birikimine katkılar yapabilmesi için, ideolojik prangaların farkında olunması, özgürlüğün olmazsa olmazlığının kabulü en asgari gerekliliktir. Her şeyin en doğrusunu, en iyisini ve en güzelini ta başından beri bilen ve açıklayan mitlerden kuşku duymakla başlayabilecektir arzulanan olumlu gelişmeler.

Güç odakları iktidarlarını sürdürmek, güçlerini arttırmak için elverişli ideolojiyi oluştururlar/geliştirirler. Özgür ve farklı bakış sahibi kişiler ve bunların kendi aralarındaki tartışmaların takip edilmesi ideolojilerin kötüye kullanımlarını açığa çıkarıp kullandığı metot ve araçları deşifre edeceklerdir. Sürekli denetim altındaki ideolojiler şartların değişmesine bağlı olarak yenilenip değiştirileceklerinden ideolojiler konusunda farkındalık gayretinin sürekli ve kesintisiz olması gerekir. Ancak bu sayede ideolojiden sağlanan faydalar arttırılacak, zararları engellenecektir.

İdeolojinin vazgeçilmezliği ve gücü sayesinde sağladığı dokunulmazlığı karşılarında yapılabilecek ilk (belki de tek) şey ideolojinin nerede ve nasıl etkin olduğu, neye hizmet ettiği konusundaki farkındalıktır. Farkındalığın oluşması, özgür tartışmaların yapılabileceği zeminlerin mevcudiyetine, ödenecek bedellerin kabul edilir seviyelere inmesine ve yaygınlaşmasına bağlıdır. İdeolojilerin kötü yan tesirlerinden kurtulmak çok zor olabilir fakat imkânsız değildir.

Looking At Ideology in Türkiye Through Zizek’s Perspective

Summary

İlyas KOÇAK

Ph. D. Candidate

Bursa Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bursa, TR

ORCID: 0000 0002 8900 060X

ilkocak@yahoo.com

Introduction

Despite the fact ideology produces meanings and values that enable human communities to act in correspondence with the same expectation for the future and make social life possible, there is no agreed-upon definition of the concept. In spite of its usage, tools, and consequences are visible, ideology remains undefined, which makes it a vulnerable and ambiguous notion, open to abuse. Benefiting from the possibilities of ideology can lead to negative events in areas such as freedom, democracy, and minority rights, and, like everything else, it can be misused. Avoiding both requires acknowledging what ideology is and by what means and methods it operates.

In Türkiye, discussions on ideology largely remain at the level of usefulness-harmfulness or truth-falsity. Zizek’s works on ideology, as well as his responses to those who express different views, will be beneficial in gaining insight into contemporary understandings of ideology.

The General Features of Ideology

An ideology can be recognized when it governs people’s perceptions and comprehension, dictates value judgments, and ultimately channels individuals toward its intended objectives. Knowledge, formed by the mind’s processing of sensory data, forms consciousness, which in turn determines perception and action. Since it is impossible to intervene in the sensory data of every individual separately, ideology shapes comprehension and consciousness by influencing the mental process of data processing.

It is paradoxical that education stands at once as humanity’s greatest means of preserving freedom and as ideology’s most effective instrument of mental constraint. Religion is the first thing that comes to mind when it comes to obstructing or directing the individual mind. Due to their similarities, ideology may disguise itself as religion and operate effectively. Ideology may be justifiable in politics and some political spheres; however, when it dominates fields that ought to remain free of ideological effects— like law, security, sports, medicine, and education—it paralyzes those activities.

Why Zizek and The Sublime Object of Ideology?

In contrast to Türkiye, discussions on the concept of ideology are widespread across the globe and are frequently revitalized with the advent of new technologies and shifting spheres of national and international influence. Among the most prominent contemporary thinkers addressing ideology is Slavoj Žižek.

Despite Lacan's influence, Žižek—who has managed to remain a Marxist and a communist with remarkable loyalty—has original ideas about ideology. In many works, and even within the same work, he may put forward contradictory ideas. Given the ambiguity of ideology, Zizek can be excused for such indecision or lack of clarity.

Through a colorful style that draws on popular culture, Zizek has managed to attract a broad audience to discussions of ideology. Diagnosing and criticizing ideology in every kind of artwork—including literature, music, and cinema—or even in unexpected objects and places such as the “toilet,” is commonplace for him. His eagerness to comment on contemporary issues such as the situation and struggles of the Kurds in Türkiye and the Middle East, and the Gezi Park protests, also makes Zizek particularly interesting for Turkish readers.

The Historical Development of the Concept of Ideology

At that time Antoine Destutt de Tracy first used the term “ideology” in 1797, he referred to it as the “science of ideas,” aimed at learning the conditions of correct thinking (Mardin, 2017: 24). However, during the final stages of the French Revolution, the idéologues fell out of favor, accused of engaging in metaphysics, and the term “ideology” began to be used to refer to the eccentric ideas of marginal intellectuals (Mardin, 2017: 25).

According to Althusser, what is ideological is never essential; it is ambiguous and obstructs knowledge. To avoid error, one must be aware of ideology (Althusser, 2002: 271–272). Terry Eagleton argues that the term “ideology” carries mutually contradictory meanings (Eagleton, 2015: 17). According to him, ideology is like bad breath: it is only noticed when others have it (Eagleton, 2015: 19).

Zizek’s Diagnoses and Critiques of Ideology

In *The Sublime Object of Ideology* (among other works), Zizek reinterprets Lacanian concepts such as identification, the role of the master signifier, ideological fantasy, and point de capiton as fundamental notions of ideological functioning. Once their deceptive effects are exposed and reality is perceived clearly, ideologies—like kings stripped of their garments and revealed as ordinary men—lose their power and no longer operate as ideologies. In Zizek’s perspective, contemporary struggles are more ideological than ever before. Especially when one encounters reality, it is only through an ideological background that one can recognize it (Derbyshire, 2009). Zizek has returned to the question of ideology again and again, seizing every opportunity to present and reinterpret his theses in light of current events—such as the COVID-19 pandemic, Russia’s invasion of Ukraine, and Israel’s massacres in Gaza. He has written, lectured, and even participated in the making of a film (Fiennes, 2012).

The Meaning and Value of Zizek’s Critiques for Türkiye

In Türkiye, ideology is not generally questioned; it is viewed as essential for the establishment and operation of the state. Zizek’s assertion that ideology often exists unnoticed may not appear relevant in the Turkish context. Nevertheless, in Türkiye,

only one ideology is allowed to be openly visible. In addition to Zizek’s claim that ideologies assign names and meanings to everything, it is very common in Türkiye to ascribe ideological labels to events, objects, and people as a way of assigning value. Since direct opposition to the dominant ideology is likely to face public backlash and, by law, to be obstructed by the security-judicial bureaucracy, master signifiers in Türkiye often serve as platforms for opposition.

Conclusion

Ideologies remain more widespread and powerful nowadays than at any other time in history. It is increasingly understood that social media and personal communication networks are not dreams of freedom. Paradoxically, individuals themselves provide voluntary support for the real-time, all-encompassing surveillance of society by ideologies, through the purchase of devices and the investment of their time. The delicate and ambiguous boundary between taking advantage of the opportunities for collective action and coexistence offered by ideology, and the danger of society and individuals being subordinated to ideology (and the power structures behind it), can be clarified through the cultivation of awareness, thereby making abuse more difficult.

Ultimately, the issue is straightforward: ideology is essential for creating and sustaining social life, and individuals must relinquish a portion of their freedom to reap the benefits of communal living. The challenging question, however, is where this concession of liberty should draw its limit. Even though some thinkers claim that ideology restrains free thought, raising awareness in Türkiye about its potential misuse is regarded as crucial. Discussing the advantages provided by ideology, the price they entail, and the potential dangers of its misuse is vital for Türkiye as well.

KAYNAKÇA | REFERENCES

Akner, Nurdan ve Arık, Bilal. (2012). *21. Yüzyıl İletişim Çağının Yaşayan Dahisi Slavoj Zizek*. Dergi Park Akademik, Atatürk İletişim Dergisi, 2012/3, 1-18.

Althusser, Louis. (2002). *Marx İçin*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis. (2008). *Yeniden-Üretim Üzerine*. (Çev. A. Işık Ergüden ve Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Arık, Remzi Oğuz. (1969). *İdeal ve İdeoloji*. İstanbul: Devlet Kitapları Millî Eğitim Bakanlığı Yayımı.

Bostan, Mesut. (2020). *“Popülist Akıl” Kavramı Çerçevesinde 1960’lar Türk Sinemasında İdeoloji*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi.

Condillac. (1954). *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Bir Deneme*. (Çev. Miraç Katırcıoğlu). İstanbul: Maarif Vekaleti Maarif Basımevi.

Descartes. (1962). *Metot Üzerine Konuşma*. (Çev. Mehmet Karasan). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü.

Derbyshire, Jonathan. (2009). *Slavoj Zizek ile Röportaj*. <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2009/10/29/slavoj-zizek-ile-roportaj-tam-metin-jonathan-derbyshire/>.

Eagleton, Terry. (2015). *İdeoloji*. (Çev. Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eagleton, Terry. (2005). *Aykırı Simalar*. (Çev. Ayşe Şirin Okyayuz). Ankara: Epos Yayınları.

Elibol, Saadeddin. (1980). *İlim ve İdeoloji*. Ankara: Birlik Yayınları.

Fiennes, Sophie. (Yönetmen). (2012). *Sapığın İdeoloji Rehberi (The pervert’s Guide to Ideology)*, [Film], Zeitgeist Films.

Kaniewska, Marek. (Yönetmen). (1984). *Bir Başka Ülke (Another Country)* [Film], Virgin Films.

Kant, Immanuel. (2023). *“Aydınlanma Nedir?” Sorusuna Yanıt*. (Çev. Nejat Bozkurt). 10 Haziran 2023 tarihinde <https://akilfikir.net/aydinlanma-nedir-sorusuna-yanit/> adresinden alınmıştır. (Orijinal çalışmanın yayım tarihi: 1784)

Kart, Olcay. (2014). *Zizek’in Özne Anlayışına Eleştirel Bir Bakış*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Mardin, Şerif. (2017). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif. (1983). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Myers, Tony. (2014). *Slavoj Zizek*. (Çev. Abdurrahman Aydın). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Nielsen, Thomas Moller. (2023). *Şarlatan (Zizek ve Harari)*. (derl. Dolunay Aker). (Çev. Burak Bayülgen). Hatay: Aleni Kitap.

Oran, Baskın. (1997). *Atatürk Milliyetçiliği Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Tanyılmaz, Kurtar. (2012). *Kriz Karşısında Zizek*. Devrimci Marksizm Üç Aylık Teorik Politik Dergi. 16 (İlk bahar/Yaz) 119-140.

Yetim, Evşen ve Elmalı Şen, Derya (2022). *Göz ve Bakış Diyalektiğinde Anamorfoz Kavramı ve Zizek Perspektifinden Güncel Sanat Temsilleri Üzerine Bir İnceleme*. Yıldız J Art Desg, Vol. 9, Issue. 2, December, pp. 80–94.

Yıldırım, Ergun. (2024). *Zizek: Filozoflar Barbar Olur*. Star Gazetesi (23 Mart).

Zizek, Slavoj. (2011a). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Zizek, Slavoj. (2011b). *Olumsuzla Oyalanma*. (Çev. Hakan Gür). İstanbul: İmge Yayınları.

Zizek, Slavoj. (2019). *Yamuk Bakmak*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Zizek, Slavoj. (2011c). *Kırılğan Temas*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Zizek, Slavoj. (2021). *Lacan’ı Nasıl Okumalıyız?* (Çev. Misli Baydoğan). İstanbul: Runik Kitap.

Zizek, Slavoj. (2003). *Biri Totalitarizm mi Dedi?* (Çev. Halil Nalçaoğlu). İstanbul: Epos Yayınları.